

Culturele diversiteit in strafzaken

drs. Youssef Azghari,
docent Avans Hogeschool Tilburg

Culturele diversiteit in strafzaken is een onderwerp dat niet alleen in de media maar ook vanuit de wetenschap steeds meer aandacht krijgt. Of er bij voorbeeld een verband bestaat tussen de invloed van de culturele achtergrond en strafbeleving is regelmatig object van onderzoek. Toch is het nog steeds niet gemakkelijk om de relatie tussen culturele diversiteit, veiligheid en misdaadcijfers vrij te bestuderen en conclusies te trekken aan de hand van wetenschappelijke bevindingen, zonder daar als onderzoeker een heel ongemakkelijk gevoel aan over te houden. De cultuur-relativistische houding van veel wetenschappers, waarbij het niet altijd kies is om culturen met elkaar te vergelijken, is daar vaak de oorzaak van.

Angst voor bevindingen

Verder hangt er behalve een ideologisch ongemak ook een geur van angst onder onderzoekers. Zij willen niet dat negatieve uitkomsten, die deels stereotiepe beelden over het gedrag van sommige etnische minderheden bevestigen, zouden kunnen leiden tot onbedoelde effecten, zoals de versterking van de negatieve beeldvorming. Vooroordelen werken immers discriminatie en racisme in de hand. Met name extreem rechtse politici, die voortdurend de loftrompet blazen over de eigen blanke 'superieure' cultuur en de etnische minderheden in hun land liever kwijt dan rijk zijn, zouden daar misbruik van kunnen maken. Zij zouden in hun propaganda potentiële kiezers, die stemmen vanuit hun onderbuikgevoelens, kunnen aantrekken. Onderzoekers willen niet dat xenofobe politici, zoals de voorman Geert Wilders van PVV, hun onderzoeksgegevens naar culturele diversiteit in strafzaken inzetten voor hun politieke doeleinden.

Angst voor bedreigingen

Daarom was het tot voor kort nog een taboe om het relatief hoog aandeel van criminaliteit

onder bij voorbeeld Marokkaanse jongeren in het openbaar te publiceren. Gecorrigeerd naar sociaal-economische factoren is deze twee tot drie keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders. Wetenschappers die jarenlang onderzoek naar allochtone misdaad hebben gedaan, geven tegenwoordig openlijk toe, dat de relatie tussen etniciteit en misdaad een politiek zeer beladen onderwerp was. Feiten erover publiceren kan ook de onderzoekers zelf in een kwaad daglicht brengen. De bekende hoogleraar criminologie aan het Willem Pompe Instituut, Frans Bovenkerk, die veel onderzoek heeft gedaan naar allochtone misdaad, kwam veel weerstand en onbegrip voor zijn onderzoekswerkzaamheden tegen. Zo belandde hij naar eigen zeggen zelfs prominent in de rioolpers toen hij een samenwerkingsrelatie blootlegde tussen de Turkse overheid en de maffiapraktijken van de Grijsse Wolven. In opdracht van de Turkse overheid moordden deze wolven politieke dissidenten in Europa uit in ruil voor hun handel in heroïne.

Cultuur in strafzaken

Sinds de politieke aardverschuiving van Pim Fortuyn in 2002 zijn zulke etnisch gekleurde

Bepaalt het recht de cultuur of bepaalt de cultuur het recht? Het is en blijft een beladen vraag. De inhoudelijke discussie daarover voeren wij graag. Elk argument telt. Daarom de vraag aan al onze lezers om zich in deze discussie te mengen. De voorzet is gegeven. Het woord is nu aan u.

onderwerpen uit de taboesfeer gehaald. Met enige regelmaat worden discussies gevoerd in de media, die vooral de nadelen, spanningen en problemen belichten van leven in een multiculturele samenleving. Tegenwoordig wordt alles uit de kast gehaald om de niet-westerse Nederlanders telkens te moeten wijzen op de slechte integratie vanwege de invloed van hun culturele bagage. Zo is de discussie over de dubbele nationaliteit, die kortzichtige Nederlanders vernauwden tot een loyaliteitsvraagstuk, net achter de rug of een nieuwe vraag dringt zich op. Mag je je cultuur gebruiken in strafzaken om geweld te legitimeren? De vraag die daaraan ten grondslag ligt is: hoeveel ruimte moeten we bieden aan mensen met verschillende culturen om te handelen volgens hun eigen culturele waarden en normen? Deze vraag kwam in mij op op toen ik onlangs las dat een Duitse rechter een bizarre beslissing had genomen. Toen een Duitse van Marokkaanse afkomst bij de rechter klaagde, dat haar Marokkaanse man haar sloeg en dat zij daarom wilde scheiden, zei de rechter dat ze dat had kunnen weten. De verdachte beriep zich op de koran, zijn inspiratiebron en leidraad, en daarom tuchtigde hij zijn vrouw.

De Nederlandse rechtscultuur

Deze absurde beslissing van de rechter heeft me tot denken gezet. Hoe groot is de kans dat een

Nederlandse rechter in zo'n situatie hetzelfde oordeel zou vellen? Door de naweeën van de moord op Fortuyn betwijfel ik of dezelfde uitspraak als de Duitse rechter in het voorbeeld in Nederland denkbaar is. Vóór het tijdperk van de populaire Fortuyn was de kans veel groter geweest. Er werd in Nederland meer rekening gehouden met gebruiken en gewoonten van niet-westerse

Nederlanders. Vanuit het cultuur-relativisme werd er als volgt geredeneerd : 'We kunnen niet oordelen over andere culturen, omdat we appels niet met peren kunnen vergelijken.' Toch hielden veel Nederlandse rechters wel rekening met de culturele afkomst van de dader in het bepalen van de strafmaat. Dit politiek correct denken is door de revolutie van Fortuyn in de politiek en de media

extra aan het wankelen gebracht. Fortuyn vond dat alle allochtonen, met name afkomstig uit niet-westerse landen, zich moesten aanpassen aan de heersende waarden en normen in Nederland. Vooral als het gaat om de ononderhandelbare waarden, zoals de gelijkwaardigheid van man en vrouw en de acceptatie van homoseksualiteit.

De Nederlandse gelijkwaardigheid

In dat opzicht lijkt er een paradox te ontstaan. Hoe diverser Nederland qua culturen wordt, des te luider de roep is vanuit de samenleving om iedereen hetzelfde te behandelen en dezelfde regels te laten volgen en op te leggen. Je kunt je afvragen of dit breed gedragen gelijke monniken-gelijke kappen-idee, dat gelijkwaardigheid heet tussen mensen benadrukt, in de praktijk wel werkt. Zeker is dat het haaks staat op het diversiteits-denken. Dat gaat juist uit van het principe, dat je vanuit respect voor de ander wel rekening houdt met de verschillen. Daardoor kun je bij voorbeeld maatwerk leven. Daar hebben in toenemende mate veel organisaties en bedrijven behoefte aan. Zij willen graag nieuwe doelgroepen met een dubbele nationaliteit bereiken en beter ermee omgaan.

Gelijkwaardige normen en waarden?

De dieperliggende achtergrond van de vraag 'Hoeveel ruimte moeten we bieden aan mensen met verschillende culturen om te handelen volgens hun eigen culturele waarden en normen?' maakt in de publieke debatten heel wat tongen los. Tijdens een lunchbijeenkomst op 10 mei 2007 op Avans Hogeschool legde ik deze vraag voor aan een gezelschap van in totaal dertien wetenschappers en geïnteresseerden in de thematiek van culturele diversiteit in strafzaken. Wat opviel was, dat de opinies vooral ideologisch van elkaar verschilden. Grofweg waren er twee groepen te onderscheiden. De eerste groep vond dat die ruimte zo groot mogelijk moest zijn. Zij hanteerde als belangrijkste argument, dat iedereen in vrijheid moet kunnen leven. Ook gelooft ze niet, dat het zin heeft of zoden aan de dijk zet om de nieuwe Nederlanders de les te lezen over welke waarden en normen wij in ons dagelijks leven dienen te hanteren.

De tweede groep was ervan overtuigd, dat we onze dominante waarden en normen juist als uitgangspunt moeten nemen voor al ons handelen. De ruimte om daar van af te wijken moet in de openbare ruimte minimaal zijn. Wat deze discussie bewees, was dat het praten over culturele diversiteit niet kan plaatsvinden zonder dat ieder daarop een eigen ideologische kijk opgeeft.

Deze kijk zie je ook terug in de bestudering van bijna alle publicaties over culturele diversiteit in strafzaken. Dat maakt het lastig om alleen de feiten te bespreken. Iedereen heeft wel vanuit zijn ervaring of kennis een (politieke) mening over de cultuur van de ander.

Gelijkwaardig afwijkend gedrag?

Groepsleiders die in een JJI werken, zullen verschillend reageren op de vraag hoeveel ruimte

zij gunnen aan het 'afwijkend' gedrag van hun allochtone cliënten vanwege hun niet-westerse cultuur. Het begrip cultuur is overigens een containerbegrip. Tientallen definities zijn daarvoor bedacht, maar geen enkele dekt de hele betekenis van wat cultuur precies inhoudt. Van een stelsel van waarden en normen tot rituelen en gewoonten waardoor een groep mensen wordt gebonden. Het is erg moeilijk om te bepalen wat wel en niet onder cultuur valt. Ik hanteer als werkdefinitie: 'Wat een groep kenmerkt in hun denken en doen, van mentaliteit tot handelen.' Ik spreek hier over culturele diversiteit, omdat ik me bezig wil houden met de verschillen in culturele achtergronden.

Gelijkwaardige kenmerken?

Maar wat betekent diversiteit en wat valt er precies onder? Diversiteit concentreert zich behalve op de verschillen ook op de overeenkomsten tussen mensen. Wat mensen bindt of anders maakt in hun zelfbeeld en wereldbeeld, staat vast. Een van de zeven kenmerken is etniciteit. De rest is leeftijd, sekse, fysieke (on)mogelijkheden, ras (lichaamsbouw, huidskleur), seksuele oriëntatie en klasse (uit waar voor nest je komt, niet hoe je opklimt). Deze kenmerken bepalen hoeveel we van de ander verschillen en met de ander overeenkomen en hoe onze kijk is op onszelf en de ander, kortom levensvisie. Wat ik mis, is een achtste kenmerk. De spiritualiteit, de mate waarin je denken en doen gedreven wordt door het geloof. Dat je alles kunt bereiken door hard te werken of dat je je lot overlaat aan een hogere macht of toeval? Verderop meer over de invloed van het achtste kenmerk.

Misdaad of cultuurbepaalde handeling?

Studie naar culturele diversiteit in strafzaken is ondanks de toenemende belangstelling vanuit de wetenschap nog steeds een ondergeschoven kindje. Er is nog te weinig bekend hoe men in het Nederlandse strafrecht precies omgaat met culturele diversiteit. De onderzoeken die tot nu toe zijn verschenen, beperken zich meestal tot de in het oog springende culturele verschijnselen, zoals eerwraak, bloedwraak, schaking en iets met geesten, zoals voodoo praktijken of winti.

Allemaal zaken die in Nederland ook regelmatig de media halen. De schietpartij van eind 1999 in Veghel is zo'n voorbeeld. Toen pleegde de minderjarige Ali onder druk van zijn vader op school eerwraak tegen het vriendje van zijn zus. Het slachtoffer had een heimelijke verhouding met zijn zus en ging met haar op vakantie naar Turkije. Dat was genoeg om in actie te komen. Volgens sommige cultuurdeskundigen pleegde hij de criminele daad om de eer van de familie te redden. Ali's motivatie werd door zijn culturele achtergrond als het ware opgedrongen. Vanwege zijn cultuur kon hij niet anders handelen. Zijn gedrag was in dit geval cultuurbepaald.

Eerwraak is moord

Zulke on-Nederlandse taferelen worden als schokkend ervaren. Veel Nederlanders worden zo boos, dat ze bereid zijn hele groepen over één kam scheren. 'Zo'n barbaarse daad van die Turken past niet in onze samenleving,' is een oordeel dat je na stevige media-aandacht stevast hoort in alle lagen van de bevolking. Daarmee worden de stereotiepe beelden opnieuw geboren en (her)bevestigd. Eerwraak wordt *verturkst*, terwijl het ook voorkomt in veel andere culturen. Om te voorkomen dat deze stereotiepe beelden een eigen leven gaan leiden en alle Turken de dupe ervan worden, is het nodig om op een systematische wijze informatie te vergaren over kenmerken van cultuurbepaalde zaken. Waaraan moet het voldoen om het etiket cultuurbepaald te krijgen? Daarnaast moeten we ons afvragen hoe deze zaken de rechtsgang beïnvloeden. In zowel negatieve als positieve zin. En dat is precies het probleem. Er is nog te weinig onderzoek gedaan welke zaken Nederlandse plegers van delicten met een niet-westerse achtergrond wel of niet onder het paraplu van cultuurbepaaldheid vallen en hoe ze in de praktijk uitpakken.

De vrouw is als vrouw misdadig

In recente literatuur komen onderzoekers meestal niet verder dan culturele zaken, die te maken hebben met gezichtsverlies van de man of familie door overspel, schaking, onkuis gedrag van de dochter, vroegtijdig verlies van maagdelijkheid en te verwesterd, flirterig, voorkomen van vrouwen

in het openbaar. De schande die ze veroorzaken moet meestal met geweld gewroken worden. Het blijft niet altijd bij huiselijk geweld, dat gezien de zwarte populatie in blijf-van-mijn-lijfhuizen vooral onder allochtonen uit zeer lage milieus een geaccepteerd verschijnsel lijkt te zijn. Het gewelddadig ingrijpen om de eer te redden kan ook een fatale afloop hebben voor het slachtoffer. Heel soms worden in de literatuur ook wel eens rituelen of zwarte magie genoemd als manieren om individuen te manipuleren of slechte geesten uit te drijven die ook dodelijk kunnen eindigen.

Cultuur als oorzaak van misdaad

Gevallen die veel dieper gaan dan alleen het lijden van gezichtsverlies en het wreken van de verkwanselde goede zeden van de vrouw komen nauwelijks aan bod. Zo zou ik wel willen weten in hoeverre verdachten van ernstige misdrijven met diverse culturele achtergronden, die hun daad motiveren door te wijzen naar hun diepste overtuigingen, terecht beroep doen op hun cultuur. Enerzijds wordt de cultuur als een excuus gebruikt om daden goed te praten. Anderzijds is de cultuur de oorzaak van een bepaald gedrag. Het maakt nogal wat uit of je opgroeit met de idee dat je altijd beschikt over je vrije wil of dat je lot in handen legt van een hogere autoriteit, zoals God of Allah. Het geloof in de vrije wil is een typisch westers perspectief, dat ooit zo kernachtig door de Franse filosoof Jean-Paul Sartre in één zin is samengevat: je kunt niet niet vrij zijn. De andere visie, het lot heb je niet in eigen hand, is dominant in vooral niet-westerse culturen. In Nederland kan een verdachte, bij wie vast komt te staan dat zijn of haar keuzevrijheid op het moment van het delict beperkt was, met een pleidooi voor psychische overmacht of ontoerekenbaarheid, in aanmerking komen voor strafvermindering.

Gelijkwaardige straffen?

Het gebrek aan inzichten in de doorwerking van de culturele psyche in de daden die men pleegt, zorgt er onbedoeld voor, dat er in het Nederlandse rechtstelsel een rechtsongelijkheid ontstaat in het verschillend straffen van verdachten met diverse culturele achtergronden. Volgens de

onderzoekers Klooster, Van Hoek & Van 't Hoff (1999) zijn allochtone jongens van mening, dat zij in het Nederlandse systeem van jeugdrecht harder worden aangepakt dan autochtone jongeren. Later is deze mening in het rapport van Mieke Komen in 2005 met cijfers onderbouwd. Uit haar onderzoek is gebleken dat allochtonen voor hetzelfde delict inderdaad gemiddeld 53 dagen langer in detentie zitten dan autochtonen. Volgens haar is dat verklaren doordat psychologen en psychiaters negatiever oordelen over allochtonen. Dit fenomeen van 'een nieuwe vorm van klassenjustitie', aldus criminologe Komen, is op het eerste oog zeker te beschouwen als onrechtvaardig voor de benadeelden. Om de oorzaken hiervan te achterhalen is onderzoek naar effecten van de culturele psyche noodzakelijk.

Het recht is niet gekleurd

Om de culturele psyche te doorgronden zijn studies naar onder meer opvattingen, overtuigingen, kortom waarden en normen, van de ander en werving van Nederlandse juristen met een niet-westerse achtergrond van belang. Het klimaat voor dit soort onderzoeken en gerichte werving onder allochtonen is in de wereld van de rechtspraak op dit moment niet optimaal. Het is triest om vast te stellen dat instituties, zoals de rechtbanken, waar dagelijks over goed en kwaad gewikt en gewogen en recht wordt gesproken, nog steeds spierwit zijn. Ook Nederlandse rechters en advocaten zijn gewone mensen, die zich laten leiden door hun arsenaal van eigen waarden en normen die ze van thuis uit meekrijgen. En als deze waarden vooral wit zijn ingekleurd, zullen ze later sneller geneigd zijn om alle andere waarden zwart in te zien. Dat ze de waarden van de ander negatief beoordelen is niet altijd hun schuld.

Schuld en schaamte

Marokkaanse en Turkse verdachten blijken uit sommige onderzoeken naar ervaringen en bevindingen van advocaten en politie aantoonbaar vaker te liegen (Zie Junger, 1990, Komter, 1997, Van Rossum, 1998). Zij ontkennen niet alleen de gepleegde daad, maar tonen ook minder vaak spijt dan autochtone Nederlandse verdachten. Dit kan

enorme gevolgen hebben voor de strafmaat. In de praktijk raken rechters vaker geïrriteerd over dit gedrag van het ontkennen van de daad. Als zij vinden dat berouw onder allochtone verdachten voor hun delicten – ondanks alle bewijzen op tafel – geheel ontbreekt, legt de rechter in dat geval een zwaardere straf op. Dat is bekeken door

de bril van de rechter volkomen terecht. De vraag of deze zienswijze de Marokkaanse verdachte recht doet, doemt wel op. Vooral Marokkanen die opgroeien in een cultuur waar schaamte nog heerst, hebben daar last van. Leven in schaamte leidt vaak tot het verzwijgen van je gepleegde daden. Het bekennen van je eigen fouten betekent,

dat je door je eigen groep, die de mentaliteit van ‘eens een dief, altijd een dief’ hanteert, voor altijd aan de schandpaal wordt genageld en uitgekotst. Deze zwart-wit-mentaliteit staat haaks op de kansen die je in Nederland als jonge ex-delinquent krijgt om je leven weer te beteren.

Openheid en opvoeding

Als je daarnaast thuis ook niet opgevoed wordt om met je ouders te praten over zaken die je bezighouden of die je wilt opbiechten, zul je later ook meer moeite hebben om openhartig te zijn. Dat is cultuur bepaald. Als de rechter dan met gesloten vragen, 'Hebt u berouw van uw daad?', een eerlijk antwoord probeert te krijgen, is de kans op zwijgen, er omheen praten of ontkennen erg groot. Dat dit de rechter irriteert, is een normale reactie. Niemand is tenslotte helemaal objectief in de bejegening van de ander. Ook rechters, die met de beste bedoelingen hun uiterste best doen, niet. Net als ieder ander houden ze zich aan de wetten, regels en afspraken die in dit land dienen als een leidraad voor wat wel en niet kan. Respectvol liegen is hier geen teken van respect, terwijl deze houding door veel niet-westerlingen wel als een teken van eer betonen wordt opgevat. Altijd de naakte waarheid moeten vertellen kan juist irritaties opwekken. Hier zien we dus dat dezelfde waarde 'respect' heel verschillend geïnterpreteerd wordt. Dat verklaart waarom witte rechters en advocaten erg veel moeite hebben om hun gekleurde cliënten te begrijpen.

Gelijkwaardigheid en discriminatie

De moraal van een land ligt in notendop besloten in de grondwet. Daarin zijn de fundamentele regels voor de staatsinrichting en de grondrechten van elke burger gewaarborgd. Voor de wet is iedereen gelijk. Niemand mag daarom discrimineren op een niet relevant kenmerk. Dat is een heel mooi uitgangspunt. Maar in een veranderend Nederland is de vraag welk kenmerk niet relevant is van groot belang. Een Nederlander met een niet-westerse achtergrond, die hier opgroeit en de grondwet op school wel eens doorgebladerd heeft of wat flarden via de media of politiek heeft opgevangen, zal uiteindelijk in zijn daden zich laten leiden door zijn waarden en normen die hij vanaf de kindertijd van zijn familie met de paplepel ingegoten krijgt. Hij is niet volledig op de hoogte van de Nederlandse waarden en normen. Als je mentaliteit in de omgang met de ander is beïnvloed door 'spreken is zilver en zwijgen is goud' of 'je mond is je

vijand' dan zul je je twee keer bedenken voordat je iets eerlijk bekendt. Maar de schade die ontstaat door misinterpretatie van de ideeën en gedrag van de ander, waardoor verdachten of cliënten benadeeld worden, kan wel tot een minimum beperkt worden. Dan is het wel zaak om in alle openhartigheid te praten over de zaken waarin we van elkaar verschillen, met argumenten te zeggen wat we vinden en het politiek correcte gedrag definitief achterwege te laten.

Discriminatie als recht?

Van advocaten hoor je tegenwoordig vaak dat ze geen onderscheid maken tussen cliënten met verschillende culturele achtergronden. Als er iets in de strafzaak door de cultuur bepaald is, zijn ze uiterst voorzichtig om het in de verdediging op te nemen. Tenzij ze ervan overtuigd zijn, dat het hun cliënt kan vrijpleiten of voor strafvermindering zorgt. In de praktijk straffen rechters verdachten die hun cultuur als motivatie gebruiken, nu zwaarder vanwege de generaal preventieve werking ervan.

Voor de schietpartij door Ali vanwege eerwraak in 1999 gold de culturele context nog als een verzachtende omstandigheid. Toch gebruiken sommige advocaten nu af en toe de primitieve afkomst van hun cliënten in hun verdediging. Culturele empathie is wat de rechter volgens hen moet inzetten om de verdachte met een niet-westerse achtergrond niet alleen te doorgronden, maar ook niet te benadelen. Dat is erg lastig omdat rechters bang zijn om met twee maten te meten. Ook rechters willen kennelijk net als de advocaten in de rechtbank liever geen onderscheid maken tussen verdachten met verschillende culturele achtergronden. Dat is natuurlijk een nobel streven, maar geen enkele rechter of advocaat ontkomt eraan om met zijn of haar bril te kijken naar de ander. Zij vormen, net als de gewone man op straat, door hun ervaringen met leden van een bepaalde culturele groep, stereotiepe beelden.

Het recht is nooit krompraat

Met die stereotiepe beelden, die maar voor een gedeelte waar zijn, bejegenen ze de ander. Als een rechter bij voorbeeld milder zou oordelen in

een moordzaak, waarbij een betrokken traditionele, onderdanige Afghaanse vrouw niets doet, terwijl ze getuige is van de moord op haar dochter door haar eigen echtgenoot, houdt hij onbedoeld apartheid in het strafrecht in stand. Straft de rechter daarentegen haar net zo zwaar als de dader zelf vanwege haar medeplichtigheid dan houdt hij absoluut geen rekening met haar aangeleerde cultuurbepaalde zeer passieve houding. Zij is van jongs afaan geleerd om later haar man te gehoorzamen en angstig voor haar man te zijn. In het eerste geval accepteert de rechter het opgroeien in een achterlijke cultuur als een verzachtende persoonlijke omstandigheid en neemt hij dat mee in zijn oordeel. In het tweede geval gebruikt de rechter een verschijnsel afkomstig uit een primitieve cultuur, zoals eerwraak, om nog zwaarder te straffen.

Cultuurgebonden recht?

Voordat we ons de vraag kunnen stellen hoeveel ruimte we de ander kunnen gunnen vanwege zijn of haar andere culturele achtergrond, moeten we ons eerst afvragen welke van de twee opties in dit voorbeeld rechtvaardiger uitwerkt. Om dit te kunnen beantwoorden, is het nodig dat we weten aan de hand van welke stereotiepe beelden we de ander bejegenen. Het gevaar is wel dat, als je bij voorbeeld advocaten of groepsleiders in de jeugdetentie zou vragen hoe ze zich opstellen tegenover hun allochtone cliënten, je vaak sociaal wenselijke antwoorden krijgt. Met dit gedrag, dat we ook als respectvol liegen kunnen duiden, schieten we dus helemaal niets op. Er moet daarom een openhartig debat komen over hoeveel ruimte culturele diversiteit binnen de wereld van het recht in Nederland moet krijgen. Daarbij moeten voor het creëren van een zo groot mogelijk draagvlak behalve juristen en deskundigen op het gebied van bij voorbeeld communicatie, cultuur en ethiek ook gewone leken erbij betrokken worden. Dat is de manier om de onderbuikgevoelens in de samenleving via uitwisseling van argumenten, feiten en ervaringen de kop in te drukken en zo het bespreken van culturele dilemma's eindelijk naar een volwassen niveau te tillen.